
PROMOTIEONDERZOEK

Bestemd voor: Prof. Dr. Peter Nissen
Ingediend door: dhr. drs. M.G. Altena (Rinie)
Datum: April 2013
Voorstelnr.: definitief

THE SCREAM - EDVARD MUNCH - 1893 & 1894, NEW YORK, NEW YORK, ENGLAND, BRITAIN - THE SCREAM - 1893 - PAUL GUSTAVUS

PP 100

**WANHOOP EN SPIRITUALITEIT;
EEN VRUCHTBARE RELATIE?**

PROMOTIEONDERZOEK:

WANHOOP EN SPIRITUALITEIT; EEN VRUCHTBARE RELATIE?

1. AANLEIDING	3
2. ONDERZOEKSVRAAG	5
3. ONDERZOEKSSTRATEGIE.....	6
4. ORIGINALITEIT EN RELEVANTIE	8
5. WERKWIJZE BIJ HET ONDERZOEK	8
6. PLANNING.....	10
7. NETWERK / CONTEXT	11
8. VOORLOPIGE LITERATUURLIJST.....	12
BIJLAGE 1 PLANNING	14
BIJLAGE 2 CV.....	16

Aanvrager:

dhr. drs. M.G. Altena (Rinie)
Groenestraat 98
8261VJ Kampen
Thuis: 038 8883840
Mobiel: 0633041225 (ik beluister geen voicemail)
thuis: riniealtena@ziggo.nl
werk: r.altena@cahvilentum.nl

Promotor:

Prof. dr. Peter Nissen
Hoogleraar spiritualiteitsstudies / Radboud
Universiteit Nijmegen
Faculteit der Filosofie, Theologie en
Religiewetenschappen
Postbus 9103 / P.O. Box 9103
NL-6500 HD Nijmegen
(00-31)-(0)24-3615735
(00-31)-(0)6-44107308
Erasmusgebouw kamer 17.18
home address
Berg en Dalseweg 296
NL-6522 CN Nijmegen
(00-31)-(0)24-3244318
peterjanissen@hotmail.com
www.peternissen.nl

Copromotor

Nog onbekend; mogelijkheden: Christa Anbeek /
Ernest Bohlmeijer

1. Aanleiding

*"I have learned that one cannot truly know hope unless he has found out how like despair hope is"*¹

Thomas Merton

De eerste aanzet tot dit onderzoek is heel persoonlijk. Vanaf mijn kindertijd word ik geplaagd door een niet aflatende onderstroom van 'vertwijfeling' die ik geen 'plaats' kon geven. Deze uitte zich in vormen van angsten, depressies en langdurige gevoelens van wanhoop. Rond mijn vijftigste levensjaar leidde dat tot een burn-out en jarenlange therapie bij een psychiater. De diagnose was al na twee bezoeken vastgesteld: een 'gegeneraliseerde angststoornis'. De behandeling heeft geleid tot een leefbaar evenwicht mede dankzij medicijnen en een gedeeltelijke WAO(40%).

De tweede aanzet is mijn 'hobby' christelijke spiritualiteit en mystiek. Al tijdens mijn studie Sociale Pedagogiek werd ik geboeid door de relatie tussen de geleefde werkelijkheid en religie. Mijn afstudeerscriptie ging over de relatie tussen de pedagogische werkelijkheid en religie.

Deze interesse voor spiritualiteit heeft in 2003 zijn hoogtepunt gekregen in de driejarige opleiding tot Geestelijk begeleider aan het Titus Brandsma Instituut (zie mijn CV). De afgelopen 20 jaar heb ik mij daarnaast grondig beziggehouden met Thomas Merton².

Deze twee werkelijkheden (wanhoop en spiritualiteit) hebben zich bij mij altijd verweven gezien met de vraag naar de plaats van de ervaring van wanhoop in de mystiek en spiritualiteit. Een eerste verrassende richtingwijzer daarvoor vond ik in een vertaald Sufi gedicht door Thomas Merton:

Desolation

*For the servant of God
Consolation is the place of danger
Where he may be deluted
(accepting only what he sees,
experiences, or knows)
But desolation is his home
For in desolation he is seized by God
And entirely taken over into God.
In darkness, in emptiness,
In loss, and death of self.
Then the self is only ashes. Not even ashes!*³

Een tweede richtingwijzer was het verhaal van een 'ervaring' van de 'Heilige Siloean' zoals ik die voor het eerst tegen kwam in een boek van Jean Lafrance. Daarin vertelt hij het verhaal van de monnik Siloean die door 'demonen' belaagd wordt en na gebed het antwoord krijgt: "Blijf in je gedachten in de hel en wanhoop niet."⁴ Deze uitspraak kwam ik later weer geciteerd tegen bij Thomas Merton⁵. Deze leeservaringen gaven mij voor het eerst 'hoop voor de wanhoop'.

Een derde trigger was voor mij de 'bewerkte' vertaling van het boekje *Contemplative Prayer*. De bewerker koos er voor het woord 'dread' te vertalen met 'vrees/vreze des Heeren'⁶. Ik vond dat hij met deze vertaling onvoldoende de existentiële ervaring verwoordt die Thomas Merton naar mijn mening hierbij bedoelt. Merton ontleent deze term aan Kierkegaard en het

¹ Thomas Merton, *The Hidden Ground of Love*, Farrar, 1985 pag. 156

² Thomas Merton 1915-1968 Monnik en schrijver over christelijke spiritualiteit.

³ Thomas Merton, *Raids on the Unspeakable*, New Directions, 1966, pag. 146. Dit is een gedicht van de moslim mysticus Ibn Abbad (1332-1390)

⁴ Jean Lafrance, *De macht van het gebed*, Lannoo, 1986. Pag. 85 / Archimandriet Sophrony, *De Heilige Silouan de Athoniet*, AXIOS, 1999, pag.319

⁵ Thomas Merton over De Geestelijke Vader in de woestijn traditie in: Dieker, Bernadette and Jonathan Montaldo eds., *Merton & Hesychasm*, Fons Vitae, 2003, pag. 299

⁶ Thomas Merton, *Contemplatief gebed*, Meinema, 2003, pag. 10

Zenboeddhisme. Deze term gebruikt hij vaak in samenspraak met *despair*, *void* en *emptiness*. Deze keuze van de 'bewerker' voor die vertaling is voor mij een gemiste kans voor al die mensen die deze ervaringen van leegte, wanhoop en afgrond herkennen en zich er geen raad mee weten.

Bovenstaande roept vanuit bezinningsperspectief natuurlijk veel vragen op:

- over welke 'ervaringen' wordt hier in deze verhalen gesproken
- wat is precies 'wanhoop'
- en wat is de plaats en betekenis, en wie weet zelfs functie daarvan in de spirituele weg c.q. mystiek
- is er mogelijk een existentiële en vruchtbare relatie tussen deze twee?

Nu, in het licht van het einde van mijn baan over zes jaar en de tijd die daarna mij mogelijk gegeven is wil ik een antwoord op deze vragen proberen te vinden. Maar wat is dan daarbij mijn onderzoeksvraag?

2. Onderzoeksvraag

Hoewel de aanleiding wel heel persoonlijk en existentieel is en mijn onderzoek daardoor het risico loopt teveel door mijn eigen ervaring gekleurd te worden, wil ik toch de 'wetenschappelijke' distantie opbrengen om tot een verhelderende beantwoording op bovenstaande vragen te komen. Daarvoor moet ik eerst mijn **veld** van onderzoek en **wat** ik wil weten nader aanduiden.

Het **veld van onderzoek** is *de ervaring van wanhoop in de context van de geleefde spiritualiteit*. Ik wil de kennis van en inzicht in dit veld verdiepen. Wat is de dynamiek tussen die twee? Hoe verhouden zij zich tot elkaar? Hoe werken ze op elkaar uit? Ik wil dit ook weten omdat het aan systematisch inzicht ontbreekt in de betekenisvolle relatie tussen die twee. Inzicht dat spirituele mensen in wanhoop mogelijk overlevingskunst zou kunnen bieden. Daarmee wil ik in dit onderzoek aan de slag!

Eerst nu de onderzoeksvraag; kort en bondig luidt hij:

Wat is de betekenis en eventuele functie van de wanhoop binnen de (christelijke) spirituele ervaring?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden lees ik in deze vraag weer een aantal deelvragen:

- Waar hebben we het precies over als we het over de ervaring van wanhoop hebben?
- Welke plaats en betekenis heeft dit in de gewone dagelijkse spirituele ervaring?
- Hoe ontstaat deze ervaring?
- Wat is (christelijke) spiritualiteit? Over welke ervaringswerkelijkheid hebben we het?
- Is er een relatie tussen wanhoop en spiritualiteit?
- En wat is de betekenis en functie daarvan binnen die christelijke spiritualiteit?

Ik kies in de vraag nadrukkelijk voor een samenhangende aanpak tussen spiritualiteit in zijn algemeenheid en de christelijke spiritualiteit als een variant binnen spiritualiteit. Dit is voorlopig mijn eerste opdeling in sub vragen. Zij krijgen scherpere contouren als ik onderzoeksrichtingen en beperkingen heb uitgelegd.

Uiteraard is mijn doel dat langs deze weg de 'body of insight' over de relatie tussen wanhoop en christelijke spiritualiteit zal worden vermeerderd in de kwalitatieve zin.

3. Onderzoeksstrategie

Wat, of liever gezegd, welk object/fenomeen ga ik onderzoeken en welke consequenties heeft dat voor mijn onderzoek? Aangezien mijn onderzoeksobject een fenomeen betreft dat typisch menselijk/cultureel is, valt mijn onderzoek grotendeels binnen het terrein van de **Geesteswetenschappen**⁷. Het object van onderzoek is bepalend voor de gekozen onderzoeksmethoden. Wij onderzoeken hier een '**habitus**'; een geheel van menselijk handelen (idem, 262). Wanhoop en spiritualiteit vallen binnen het fenomeen van de 'habitus'. Het onderzoek wil **systematisch** zijn in de zin van het doordenken, verhelderen en analyseren van het fenomeen maar ook **praktisch** omdat ik hoop, aan de hand van de verschillende wetenschappelijke disciplines die ik zal gaan gebruiken, **praktische** kennis te ontwikkelen die bruikbaar zal zijn in het handelen binnen de spirituele begeleiding (Leezenberg, 348). Ik zou dit dan ook een hermeneutisch onderzoek⁸ willen noemen. Ik doe onderzoek naar 'betekenisvolle samenhang'. Ik wil op het fenomeen van wanhoop en spiritualiteit reflecteren; het expliciet doordenken. De dagelijkse, geleefde ervaring van wanhoop en de geleefde christelijke spiritualiteit staan dus centraal. Binnen de geesteswetenschappen wordt die menselijke werkelijkheid binnen allerlei disciplines onderzocht en doordacht.

De tweede vraag is vervolgens **hoe en waar** ik dat wil onderzoeken. Ik zal niet of nauwelijks gebruik maken van empirisch onderzoek. Aangezien ik deze studie doe in de context van Spiritualiteitsstudie zal het in de eerste plaats een **interdisciplinaire** studie⁹ zijn. Ik wil dit fenomeen aan de hand van vier verschillende geestes- en menswetenschappen gaan verkennen. Die keuze is natuurlijk niet 'toevallig' maar dat zal ik straks wel moeten verantwoorden. Het zijn de filosofie, de psychologie, de theologie, i.c. spiritualiteitsstudie, en het Boeddhisme. De letterkunde had ik ook kunnen kiezen maar dat is een gebied waar ik volledig incompetent in ben. Het zou op zich een proefschrift waard zijn om te onderzoeken hoe die twee (wanhoop en spiritualiteit) zich daar manifesteren. Ik wil binnen alle vier wetenschappen onderzoeken wat zij 'weten' over dit fenomeen. Dit zal een verkennende **literatuurstudie** zijn. Ik richt me daarbij vooral op de laatste 200 jaar. 'Iemand' heeft eens gezegd dat de wanhoop tegelijk met het existentialisme geboren is (bron ben ik kwijt). Zodra ik een perspectief ter hand neem zal ik daar beargumenteerde keuzes moeten maken

De eerste stap in mijn onderzoek is een poging om de wanhoop te situeren in de **dagelijkse ervaring**. Dit hoofdstuk zal het karakter krijgen van een 'prolegomena'. Een eerste verkenning waardoor het fenomeen duidelijker wordt geschetst. Ik zet daarbij deze ervaring nadrukkelijk in de context van het 'verhaal'; de levensloop met al zijn transities en breukervaringen. Hiervoor ga ik te rade bij de schrijvers die zich bezig hebben gehouden met het levensverhaal en mens-zijn. In Nederland denk ik daarbij aan mensen als Ernest Bohlmeijer, Ruard Ganzevoort en Frits de Lange. Hierbij denk ik ook nog aan de onderzoekster Christa Anbeek die zich al jarenlang bezig houdt met het doordenken van het mens zijn in confrontatie met de dood¹⁰.

De geestes- en menswetenschappen, die ik in dit onderzoek ga raadplegen, zijn in mijn perspectief de 'tweede kennis' van die ervaring¹¹. Reflectie op, onderzoek naar en doordenking van de eerstgenoemde werkelijkheid van de wanhoop. Ik selecteer de denkers en boeken uiteraard op de bijdrage die zij kunnen leveren aan mijn onderzoeksvraag. Ze moeten iets te zeggen over wanhoop en mens zijn of over wanhoop en spiritualiteit.

⁷ Michiel Leezenberg en Gerard de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen* (h.e.), Amsterdam University Press, 2012 pag. 342

⁸ Interpretatief / duidend / 'Verstehend'

⁹ Sandra M. Schneiders pag. 7 e.v. in Elizabeth A. Dreyer & Mark S. Burrows, *Minding the Spirit*, The Johns Hopkins University Press, 2005

¹⁰ Ik denk daarbij in het bijzonder aan twee recente publicaties van haar: *Overlevingskunst* en *De berg van de ziel*

¹¹ C.A. van Peursen in *Inleiding in de wetenschapsleer*, Bijleveld, 1970

In de eerste plaats zal ik gaan werken aan de hand van de **filosofie** als de hoofdstroom in de reflectie op het menselijke bestaan. Ik hoop hier een ‘redelijk doordachte’¹² kijk te vinden op die menselijke ervaring. Daarbij zijn Kierkegaard en Sjestov mijn gidsen in het onderzoek naar de betekenis van de wanhoop in het menselijk leven. Uiteraard moet ik te zijner tijd wel uitleggen waarom ik deze twee heb gekozen. Natuurlijk is het logisch ook aan Nietzsche te denken.

Een ietwat vreemde eend in de bijt zijn mijn leeservaringen met de spiritualiteit van het **Zenboeddhisme**. Vanwege haar principiële niet religieuze en sterk ervaringsgerichte karakter wil ik ook daar te rade gaan voor mijn onderzoek naar de wanhoop. Ik meen hier ook een ‘spiritueel’ inzicht te vinden. Masao Abe en in Nederland Ton Lathouwers e.a. zijn daarbij mijn gidsen. Ik denk daarbij ook aan de opkomst van mindfulness.

In de derde plaats wil ik onderzoek doen naar de wanhoop ervaring binnen **psychotherapie** en psychiatrie. Dit is mijn meest empirische bron van studie. Mijn rode draad is daarbij het verschijnsel van de **depressie** als die ervaringswerkelijkheid die het meest getekend is door de wanhoop. Namen waar ik daarbij aan denk zijn voorlopig Irvin D. Yalom, Paul Verhaeghe en Darian Leader. Ook hier staat de duiding van de wanhoop centraal. Maar ook de vraag hoe hier mee om te gaan.

De laatste poot van mijn onderzoek zal de **christelijke spiritualiteit** zijn. Ik wil daarbij de wanhoop in het werk van Thomas Merton als rode draad gebruiken. Ik wil dat doen aan de hand van de plaats en functie van de wanhoop door zijn denken heen. Meister Eckhart als de representant van de mystiek wil ik ook aan een nader onderzoek onderwerpen. ‘De Nacht’ in het werk van Johannes van het Kruis en de receptie daarvan in de moderne spiritualiteit is ook een onderzoeksgebied. Simone Weil, Etty Hillesum en Dag Hammarskjöld als moderne representanten.

Ik beperk mij vaak maar tot twee of drie denkers per perspectief. Uiteraard zal ik mij verantwoorden waarom ik hem of haar kies en dat specifieke boek (zie ook ‘Werkwijze bij het onderzoek’). Ik wil nadrukkelijk met behulp van deze meervoud aan perspectieven de ervaring van wanhoop scherper krijgen in zijn/haar structuur en dynamiek.

¹² Bertrand Russell, *Geschiedenis van de Westerse Filosofie*, Servire, Katwijk, pag. 10

4. Originaliteit en Relevantie

De **reden** voor het onderzoeken van dit veld, zoals ik al zei, is een persoonlijke maar tevens een maatschappelijke. Wat betreft het laatste heb ik de indruk (wat ik natuurlijk nog moet aantonen) dat de ervaring van wanhoop een steeds meer voorkomende en soms chronische maar vaak onbewuste beleving is van veel mensen¹³, wat ik ontleen aan de psychiater Paul Verhaeghe¹⁴. Het betreft iets waar de meeste mensen tevens geen raad mee weten. Natuurlijk is het de vraag hoe vaak, hoe lang en hoe intens de ervaring van wanhoop voorkomt bij mensen. Als we, voor dit moment, er even van uitgaan dat er een grote mate van overlap is tussen de depressieve ervaring en wanhoop, wordt het voor mij al wat makkelijker om van de relevantie van dit onderzoek overtuigd te zijn. Los van de zeer relevante vraag of er nu sprake is van een depressie-epidemie¹⁵ en hoe we dat ‘fenomeen’ zouden moeten duiden is, blijft het voor mij een uitdaging de werkelijkheid van de wanhoop als existentieel menselijk verschijnsel nader te onderzoeken en haar in verband te brengen met de christelijke spiritualiteit. Omdat ik vermoed dat wanhoop een (veel?) voorkomende menselijke ervaring is, voor een moment, tijdelijk of van langere duur, denk ik dat dit onderzoek zeer relevant is voor hulpverlening, pastoraat en geestelijke begeleiding.

Vanuit spiritueel perspectief ken ik geen ‘systematisch’ onderzoek naar de wanhoop en de mogelijk positieve betekenis daarvan binnen christelijke spiritualiteit. Zoals ik al in mijn inleiding vertelde beschouwde ik deze vraag naar de leefbaarheid van de wanhoop als mijn Koan¹⁶. Ik zal in mijn onderzoek ook duidelijk maken dat juist in context van de zeer dynamische samenleving waarin wij leven¹⁷, dit onderzoek nog meer relevant is. Ik wil met dit onderzoek **inzicht** verwerven in wanhoop in de context van christelijke spiritualiteit, maar tevens hoop ik spirituele **levenskunst te vinden** in het omgaan met de wanhoop. Daarmee wil ik in dit onderzoek aan de slag!

¹³ Ook deze uitspraak zal ik moeten aantonen; hier zijn het nog slecht premissen.

¹⁴ Paul Verhaeghe, *Het einde van de psychotherapie*, De Bezige Bij, 2011

¹⁵ Trudy Dehue, *De depressie-epidemie*, Augustus, 2008

¹⁶ = een onoplosbare vraag; ‘Een leefbare wanhoop’ zou een mooie werktitel zijn voor mijn proefschrift.

¹⁷ Ik verwijs hierbij alvast naar de boeken van Belgische hoogleraar Paul Verhaeghe: *Identiteit* en *Het einde van de psychotherapie*.

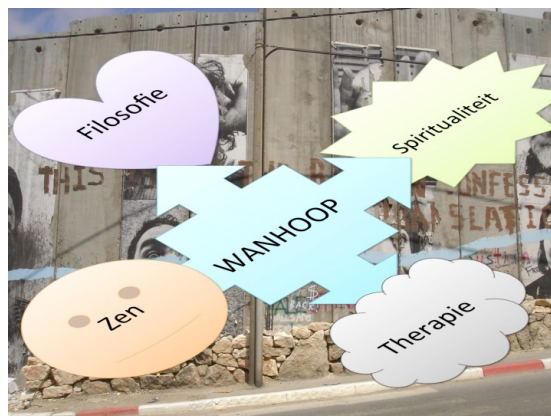
5. Werkwijze bij het onderzoek

Het proefschrift zal een *interdisciplinair verkennend literatuuronderzoek* zijn. Het wil onderzoeken wat de structuur, inhoud en betekenis van de ervaring van wanhoop is in de context van de christelijke spiritualiteit. Nadat ik het fenomeen eerst vanuit de dagelijkse ervaring nader omschreven heb, ga ik het vanuit verschillende blikrichtingen nader onderzoeken. Deze perspectieven zijn respectievelijk de filosofie, psychiatrie, Zen en spiritualiteit/mystiek is. Hoe duiden zij deze fenomenen? Ik houd mij om zo te zeggen vier keer vanuit verschillende hermeneutische invalshoeken bezig met het fenomeen om mijn eigen plausibele duidende beschrijving te kunnen ontwikkelen.

Mijn werkwijze per hoofdstuk zal steeds de volgende zijn:

1. Een **globale verkenning** van het gebied naar denkers en schrijvers over de wanhoop.
2. Vervolgens zal ik een **keuze** maken voor bepaalde denkers en boeken.
3. Uiteraard zullen dat **wetenschappelijk erkende** en min of meer representatieve schrijvers moeten zijn.
4. Daarna ga ik de **'diepte'** in om tot een nadere omschrijving te komen van het fenomeen van de wanhoop vanuit dat perspectief.
5. De laatste stap is een **globale toets** of deze omschrijving een redelijk geaccepteerde beschrijving biedt binnen dat veld van onderzoek.

Belangrijk zal zijn zeer kritisch en onderscheidend te zijn in de keuzes voor bepaalde denkers en boeken. Ik moet absoluut bellettrie van geesteswetenschappelijke literatuur onderscheiden. Ik ga er van uit dat ik dat onderscheid (met behulp van mijn begeleiders) door mijn jarenlange studie en ervaring inmiddels kan maken.

Afbeelding 1 Muur in Bethlehem

Het zal per perspectief zijn alsof ik een onbekend gebied binnentrek en rondtrekkend, vragend en verkennend op zoek ga naar mogelijke bronnen. Vervolgens maak ik een keuze en ga ik graven. Er uiteraard van uit gaand dat ik daar, op basis van de aanwijsborden en de ervaringen van anderen, zeer bruikbare materialen zal gaan vinden. Uiteraard moeten dat inzichten zijn die kunnen rekenen op een breder draagvlak binnen die kenniskring.

De keuze van blikrichtingen en denkers laten zien dat ik mijn onderzoek vooral richt op de laatste 200 jaar zoals ik al eerder gezegd heb.

6. Planning

Voorlopig werk ik nog 6 jaar naast dit project en besteed ik mijn 'hobbytijd' aan dit project. Dat betekent dat ik de eerste jaren ongeveer 2 jaar per hoofdstuk nodig zal hebben en daarna 1 jaar per hoofdstuk. Ik acht dit een ruime schatting maar ik wil er vooral de tijd voor nemen en van genieten. Het eerste deel zal vooral literatuuronderzoek zijn (na het verzamelen van de juiste bronnen). Daarna wil ik het desbetreffende hoofdstuk gaan schrijven en steeds in de vorm van een artikel pogen te publiceren.

2013-2015: de wanhoop ervaring in de levensloop / het levensverhaal + artikel

2015- 2017: wanhoop in de filosofie + artikel

2017-2019: wanhoop in het Zenboeddhisme + artikel

2019-2020: wanhoop in de psychiatrie & psychotherapie + artikel

2020-2021: wanhoop in de christelijke spiritualiteit en mystiek: Thomas Merton / Eckhart + artikel

2021-2022: zoektocht beëindigd: een leefbare en vruchtbare wanhoop in het levensverhaal en spiritualiteit? + artikel

7. Netwerk / Context

Door de jaren heen heb ik een netwerk om mij heen verzameld van kenners van de verschillende disciplines en verschillende denkers (zoals Kierkegaard & Merton). Daarnaast ben ik als vrijwilliger betrokken bij een pastoraal therapeutisch centrum De Hezenberg¹⁸ waar ze veel te maken hebben met mensen met een 'wanhopig makende' levensloop, situatie en/of ervaring. Hen wil ik voortdurend betrekken bij mijn onderzoek. Ik denk er dan ook over om een kritische meeleeskring om mij heen te verzamelen. Soms per hoofdstuk en soms voor de rode draad.

Bij de voorbereiding kwam ik in een gedenkboekje van De Hezenberg het volgende 'uitgangspunt' tegen wat ze ontleend hadden aan C. Blumhardt:

"a. Dit overwinnend Rijk van Gods liefde omvat de héle mens; een leven van radicale hoop, gewekt door de opstanding van Jezus Christus. In die hoop mag elk mens in elke situatie tegemoet getreden worden.

b. Die hoop vrijwaart niet tegen lijden. Telkens verwijst hij naar Romeinen 8. Deze hoop overschreeuwt geen wanhoop door triomfalisme, maar doet ons integendeel méé zuchten en meelijden in gelovige solidariteit met mensen in hun reële noden."

Pastoraat als hulpverlening in ontwikkeling / Veertig jaar De Hezenberg / 1946-1986 (uitgave in eigen beheer)

¹⁸ De Hezenberg: <http://www.hezenberg.nl/hezenberg/>

8. Voorlopige literatuurlijst

Deze lijst is zeer voorlopig omdat ik nog niet begonnen aan veldonderzoek per perspectief.

1. de wanhoop ervaring in de levensloop / het levensverhaal

- Arendt, Hannah, *The Human Condition*, University of Chicago Press, 1999
Certeau, Michel de, *The Practice of Everyday Life*, University of California Press, 1984.
Damasio, Antonio, *Het zelf wordt zich bewust*, Wereldbibliotheek Amsterdam, 2010
Dohmen, Joep en Frits de Lange red., *Moderne levens lopen niet vanzelf*, Humanistic University Press, 2006
Ganzevoort, Ruud & Jan Visser, *Zorg voor het verhaal*, Meinema Zoetermeer, 2007
Sloterdijk, Peter, *Je moet je leven veranderen*, Boom Amsterdam, 2011
McAdams, Dan P., ed., *Identity and Story: Creating Self in Narrative*, American Psychological Association, 2006
Idem, *The Stories We Live by, Personal Myths and the making of the Self*, Guilford, 1997
Ricoeur, Paul, *Oneself as Another*, University of Chicago Press, 1995
Stump, Eleanor, *Wandering in Darkness: Narrative and the problem of suffering*, Oxford University Press, 2012
Taylor, Charles, *Bronnen van het zelf*, Lemniscaat, 2009
Tromp, Thijs, *Het verleden als uitdaging*, Boekencentrum Academic, Zoetermeer, 2011
Westerhof, Gerben & Ernst Bohlmeijer, *Psychologie van de levenskunst*, Boom, 2010
Yuan I Lin, *From Paul Ricoeur's Narrative Identity to Theology of the Self: Righteousness*, Chistian Identity, LAP LAMBERT Academic Publishing, 2011

2. wanhoop in de filosofie: Kierkegaard & Sjestov

- Kangas, David, J., *Kierkegaard's Instant On Beginnings*, Indiana University Press, 2007
Kierkegaard, Sören, *Ziekte tot de dood*, Boom, 2008
Podmore, Simon D., *Kierkegaard and the Self before God: Anatomy of the Abyss*, Indiana University Press, 2011
Idem, *Struggling with God*, James Clarke & Co Ltd, 2013
Sjestov, Lev, *All things Are Possible*, www.forgottenbooks.com, 1920/2012 herdruk
Idem, *Kierkegaard and the Existential Philosophy*, Ohio University Press, 1969
Theunissen, Michael, *Kierkegaard's Concept of Despair*, Princeton University Press, 2005

3. wanhoop in het Zenboeddhisme: Masao Abe / Ton Lathouwers

- Lathouwers, Ton, *Meer dan een mens kan doen*, Asoka, 2000
Idem, *Kloppen waar geen poort is*, Maha Karuna Chan, 2004
Abe, Masao, *Zen and Western thought*, 1985
Nader onderzoek volgt

4. wanhoop in de psychiatrie & psychotherapie

- Glas, Gerrit, *Angst: structuur, beving, macht*, Boom, 2001
Leader, Darian, *The New Black*, Penguin Books, 2008
Petry, Detlef, *Uitbehandeld maar niet opgegeven*, Ambo, 2011
Praag, H.M. van, *God en psyche*, Boom, 2009
Verhaeghe, Paul, *Identiteit*, De Bezige Bij Amsterdam, 2012
Yalom, Irvin D., *Tegen de zon in kijken*, Balans, 2008
Nader onderzoek volgt

5. wanhoop in de christelijke spiritualiteit: Thomas Merton / Eckhart

- Merton, Thomas, *The Journals of Thomas Merton 1-7*, HarperSanfrancisco, 1995-1998
Idem, *Alle spirituele werken en alle brieven*.
Dell'Isola, Frank, *Thomas Merton A Bibliography*, The Kent State University Press, 1975
Dieker, Bernadette, Jonathan Montaldo ed. *Merton & Hesychasm; The Prayer of the Heart*, Fons Vitea, Louisville, 2003
Merton, Thomas, *The Sign of Jonas*, A Harvest-Book, 1953/1981
Merton, Thomas, *Spiritual Direction & Meditation*, The Liturgical Press, Collegeville, Minnesota, 1960
Merton, Thomas, *The Monastic Journey*, Image Books, 1978
Merton, Thomas, *The Hidden Ground of Love: The letters of Thomas Merton on Religious Experience and Social Concern*, Straus and Giroux, 1985
Merton, Thomas, *Conjectures of a Guilty Bystander*, Double Day, 1989a
Merton, Thomas, *"Honorable Reader" Reflections on My Work*, Crossroad, 1989b

Shannon, William H., *Thomas Merton's Paradise Journey Writings on Contemplation*, Burn & Oates, 2000
 Shannon, William H., Christine M. Bochen, Patrick F. O'Connell, *The Thomas Merton Encyclopedia*, Orbis Books, New York, 2002
 O'Connell, Patrick ed., *The Vision of Thomas Merton*, Ave Maria Press, 2003
 Meister Eckhart, *The Completed Works of Meister Eckhart*, The Crossroad Publishing Company, 2010
 Nader onderzoek volgt

6. de leefbare en vruchtbare wanhoop in het levensverhaal?

Certeau, Michel de, *The Mystic Fable*, University of Chicago Press. 1995
 Kenneth I. Pargament (2007). *Spiritually integrated psychotherapy: Understanding and addressing the sacred*. New York: Guilford
 Ehl-Madrone, Lewis, *Healing the Mind Through the Power of Story: The promise of Narrative Psychiatry*, Bear & Co, 2019
 Kenneth I. Pargament, *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*, New York: Guilford, 1997
 Morgan, Alice, *What is Narrative Therapy*, Dulwich Centre Publications, 2000
 Thorne, Brian, *The mystical power of person-centred therapy: hope beyond despair*, Wiley, 2002
 Idem, *Person-Centred Counseling and Christian Spirituality: The Secular and the Holy*, John Wiley & Sons, 2008
 Nader onderzoek volgt

7. wanhoop in de geestelijke begeleiding.

Andriessen, Herman, *Spiritualiteit en levensloop Over levensfasen en geestelijke bestemming*, Meinema, 2006
 Cunningham, Lawrence S., *Thomas Merton: Spiritual Master*, Paulist Press, 1992
 Dieker, Bernadette, Jonathan Montaldo ed. *Merton & Hesychasm; The Prayer of the Heart*, Fons Vitea, Louisville, 2003
 Merton, Thomas, *The Sign of Jonas*, A Harvest-Book, 1953/1981
 Merton, Thomas, *Spiritual Direction & Meditation*, The Liturgical Press, Collegeville, Minnesota, 1960
 Merton, Thomas, *The Hidden Ground of Love: The letters of Thomas Merton on Religious Experience and Social Concern*, Straus and Giroux, 1985
 Merton, Thomas, *Conjectures of a Guilty Bystander*, Double Day, 1989a
 Merton, Thomas, *A Search for Solitude*, The Journals of Thomas Merton, Volume Three 1952-1960, HarperCollins, 1996
 Shannon, William H., *Thomas Merton's Paradise Journey Writings on Contemplation*, Burn & Oates, 2000
 Shannon, William H., Christine M. Bochen, Patrick F. O'Connell, *The Thomas Merton Encyclopedia*, Orbis Books, New York, 2002
 O'Connell, Patrick ed., *The Vision of Thomas Merton*, Ave Maria Press, 2003
 Waaijman, Kees, *Spiritualiteit Vormen Grondslagen Methoden*, Carmelitana Gent & Kok Kampen, 2000

Bijlage 1 Planning

Planning	Sept/Okt	Nov/Dec	Jan/Feb	Mrt/Apr	Mei/Jun	Juli/Aug
2013-2014	Eerste oriëntatie					
	<i>Wanhoop als ervaring</i>	Ontwerp hoofdstuk 1				
			Literatuurstudie			
				Versie 1		
					Versie 2	
2014-2015	Eerste oriëntatie					
	<i>Psychologisch perspectief</i>	Ontwerp hoofdstuk 2				
			Literatuurstudie			
				Versie 1		
					Versie 2	
2015-2016	Eerste oriëntatie					
	<i>Filosofisch doordacht</i>	Ontwerp hoofdstuk 3				
			Literatuurstudie			
				Versie 1		
					Versie 2	
2016-2017	Eerste oriëntatie					
	<i>Boeddhistisch perspectief</i>	Ontwerp hoofdstuk 4				
			Literatuurstudie			
				Versie 1		
					Versie 2	
2017-2018	Eerste oriëntatie					
	<i>Christelijke</i>	Ontwerp hoofdstuk 5				

	<i>spiritualiteit</i>		Literatuurstudie			
				Versie 1		
					Versie 2	
2018-2019	Eerste oriëntatie					
	<i>Narratief perspectief</i>	Ontwerp hoofdstuk 6				
			Literatuurstudie			
				Versie 1		
					Versie 2	
2019-2020	Eerste oriëntatie					
	<i>Geestelijke begeleiding</i>	Ontwerp hoofdstuk 7				
			Literatuurstudie			
				Versie 1		
					Versie 2	
2020-2021	Eindredactie 1/2					
		Eindredactie 3/4				
			Eindredactie 5/6			
				Eindr. 7 Inleiding		
					Drukker	
2021	Promotie					
	Sept/Okt	Nov/Dec	Jan/Febr	Mrt/Apr	Mei/Jun	Ju;/Aug

Bijlage 2 CV

CURRICULUM VITAE

NAAM: Altena
VOORNAMEN: Marinus Gerrit (Rinie)
GEBOORTEDATUM: 8 juni 1952 / Man
NATIONALITEIT: Nederlandse
BURGERLIJKE STAAT: Gehuwd, 4 kinderen <http://riniealtena.com/about/>
LEVENSBSCHOUWING: Protestantse Kerk in Nederland

OPLEIDING:

- 1982 Rijksuniversiteit Utrecht: doctoraal Sociale Pedagogiek
- **Geestelijke Begeleiding** Aan het Titus Brandsma Instituut de postdoctorale opleiding 'Geestelijk Begeleiding' (3 jaar). Cum laude afgerond in 2007.
(www.titusbrandsmainstituut.nl/svs/geest_beg/algemeen.htm)
- Relevant aanvullende cursussen en opleidingen: **communicatieve vaardigheden:** Gesprekstechniek / Vergaderen
algemeen: Train de Trainer / Interventiekunde / Adviesvaardigheden (Gijswijt) / interne communicatie / effectief ontwerpen en innoveren van organisaties (PAO) / Religie en psychotherapie
didactiek: Competentiegericht leren (Bureau Dekker; 2002)

WERKERVARING:

* 1990 tot heden; docent, trainer en consultant aan de Christelijke Agrarische Hogeschool te Dronten (<http://www.cahvilentum.nl>)

* 1979-1990 stafdocent Persoonlijkheidsvorming; Opleiding tot Z-verpleegkundige; Dr. Mr. Willem van den Bergh-Stichting te Noordwijk

Hier was ik werkzaam als trainer op de gebieden van levensbeschouwelijke vorming, persoonsvorming & ethiek & training sociale vaardigheden. Omdat er geen bestaande programma's waren heb ik deze zelf ontworpen.

HUIDIGE BEROEPSACTIVITEITEN:

a. Onderwijs:

docent: psychologie, organisatie psychologie, personeelsmanagement, verandermanagement. HBO en universitair niveau (Professional Masters)
trainer: zelfmanagement, resultaatgericht leidinggeven, presenteren, teamwork, vergaderen, gesprekstechnieken, adviesvaardigheden. HBO en universitair niveau (Master)

b. Consultancy:

Binnen de commerciële tak van onze school heb ik allerlei trainingen en consultancy activiteiten uitgevoerd op de volgende gebieden: interne & externe communicatie / kwaliteitszorg / functioneringsgesprekken / commerciële advisering; LTO / teambuilding; Landbouw ministerie

c. Begeleiding afstudeeropdrachten/projecten:

Aan de deeltijdopleiding Bedrijfskunde heb ik meerdere afstudeerprojecten begeleid op o.a. de volgende gebieden: Verandermanagement / Leidinggeven / Motivatie / Emigreren / HRM / Kennismanagement / Coaching en mentoraat

d. Landenervaring:

Verschillende onderdelen uit personeelsmanagement en trainingen verzorgd voor groepen uit Rusland, Bulgarije, Finland en Polen; Training & opleiding HRM in Polen. Palestina (<http://riniealtena.com/2011/09/17/palestina-en-israel/>)

e. Projecten:

In de volgende projecten ben ik een belangrijke initiatiefnemer en uitvoerder geweest:

- Ontwerpen en schrijven van een reader 'Algemene Beroepsvaardigheden'
- Ontwerpen en schrijven van het handboek 'Zelfmanagement en Assessment' voor het agrarische HBO
- Ontwerpen van een schoolbrede EVC-procedure
- Lid van de Stuurgroep Innovatie binnen onze school

PUBLICATIES

- a. Afstudeerscriptie over de rol van de kerkelijke gemeente in de geloofsopvoeding (1982).
- b. Readers geschreven op het gebied van levensbeschouwelijke vorming, attitudevorming en sociale vaardigheden (1986-90).
- c. Reader 'Algemene Beroepsvaardigheden'; uitgegeven aan de CAH (1992-3)
- d. Handboek 'Zelfmanagement en Assessment' in het Agrarische HBO' (1994).
- e. Handleiding POP; voor medewerkers aan de CAH (2004)
- f. Cursus Spiritualiteit (aan de Spil) (1989)
- g. Notitie over Retraite (2006)
- h. Twee artikelen van Thomas Merton over Geestelijke Begeleiding vertaald; dit i.v.m. een mogelijke publicatie. <http://www.slideshare.net/riniealtena/geestelijk-vader-thomas-merton-2102343> / <http://www.slideshare.net/riniealtena/thomas-merton-geestelijke-begeleiding>
- i. Scriptie: Thomas Merton 2x over Geestelijke begeleiding <http://www.slideshare.net/riniealtena/paper-gb-desolation>
- j. Website: www.riniealtena.com

MAATSCHAPPELIJKE FUNCTIES

Mede oprichter, bestuurslid, cursusleider en uitvoerder bij een centrum voor christelijke spiritualiteit; De Spil in Giessenburg (www.retraitecentrum.nl).

Meerdere malen ouderling geweest en/of betrokken geweest bij kerkelijke projecten.

De afgelopen 25 jaar altijd wel mensen persoonlijk begeleid in de rol van counselor. Dat kon gaan over relatieproblemen, geloofsvragen burn-out of psychiatrische problematiek.

Vanaf 2011 lid van de stuurgroep retraite en bezinning aan De Hezenberg. (<http://riniealtena.com/2012/02/13/de-hezenberg-ook-een-retraitecentrum/>)

ALGEMEEN

Door collega's en klanten word ik meestal in de eerste plaats **als ondernemend en innovatief** genoemd. Daarnaast zullen ze mijn **deskundigheid** op de genoemde gebieden naar voren brengen. Ik zoek steeds weer naar concepten en initiatieven die op strategisch niveau relevant zijn voor de persoonlijk groei van mensen op maatschappelijk en spiritueel gebied. Daarin zoek ik steeds naar relevante en praktische oplossingen.

In de tweede plaats ben ik een '**onderzoeker**' op het gebied van theologie/spiritualiteit en Human Resource Management. Ik probeer altijd oog te hebben voor de laatste ontwikkelingen en trends op deze gebieden.

Op basis van mijn **analytisch en creatief** vermogen ben ik sterk in het vertalen van nieuwe ontwikkelingen naar de dagelijkse leefwereld van mijn studenten en het ontwerpen van nieuwe concepten die verband houden met religieuze en persoonlijke ontwikkeling.

Vanaf mijn studententijd heb ik een meer dan gewone interesse aan de dag gelegd op het gebied van **Christelijke Spiritualiteit**. Ik ben daar vanaf 1986 actief mee bezig geweest in het retraitecentrum De Spil. Mijn studie tot Geestelijk Begeleider en mijn specialisering in Thomas Merton zijn daar ook een vrucht van.